

Радзіваноўская Н.А. (Мінск, Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ДА ПЫТАННЯ ПАХОДЖАННЯ АЙКОНІМАЎ, СУАДНОСНЫХ З ЛЕКСЕМАМІ *БЯРОЗА* І *АСІНА*

З народных традыцый вядома, што ў старажытнасці нашыя продкі асабліва ўшаноўвалі тыя дрэвы, якія найчасцей выкарыстоўваліся ў язычніцкіх абрадах і выконвалі ў іх пэўную магічную функцыю. Своеасаблівае значэнне гэтых раслін у міфалагічных уяўленнях людзей, магчыма, таксама знайшло сваё адлюстраванне і ў айканіміі Беларусі.

Адной з ліку самых распаўсюджаных у айканіміі з’яўляецца лексема *бяроза*. Намі занатавана 67 айконімаў, якія з’яўляюцца назвамі 144 населеных пунктаў Беларусі: *Бяроза* (Бяроз., Кобр., Гом.), *Бярозавая Рошча* (Б.-Каш., Сморг.), *Бярозавец* (Валож.), *Бярозавікі* (Глыб.), *Бярозавіца* (Смал.), *Бярозкі* (Браг., Гом., Добр., Докш., Лях., Мал., Уш., Хоц., Чашн.) і інш. Як сведчыць лінгвагеаграфічны аналіз, назвы вёсак, суадносныя з лексемай *бяроза*, распаўсюджаны практычна на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

На думку этымолагаў, карань слова *бяроза* азначаў ‘светлы, белы’ [10, I, с. 439]. Таму назва паселішча магла ўзнікнуць не толькі ад наймення дрэва. Магчыма, вёска была пабудавана на светлым месцы або ёй была характэрна нейкая іншая светлая або бясколерная дэталі.

Этымалогія занатаваных айконімаў празрыстая, за выключэннем хіба толькі назвы *Мільва-Бярэзіна*. Адносна яе можна выказаць меркаванне, што першая частка ўтворана ад асновы *мілы* з фармантам *-ва*. Не выключана таксама магчымасць сувязі з літоўскімі асновамі *myluoti* ‘лашчыць’ або *tiluoti* ‘ілгаць’ [2, с. 23], аднак гэта менш верагодна.

Сюды ж можна аднесці айконімы *Бершты*, *Бярэшча*, *Бярэшава*, утвораныя ад балтыйскай асновы *berzas* – *бяроза* [2, с. 36].

Шырокае выкарыстанне бярозы ў гаспадарцы, медыцыне, адметныя адрозненні ад іншых дрэваў (белізна кары, здольнасць не ламацца ў буру, хутка зажыўляць пашкоджаныя месцы, самай першай апрацаваць у зеляніну, лёгка прарастваць і хутка расці) спрыялі стварэнню і шырокаму бытаванню міфаў, легендаў, павер’яў, звязаных з бярозай, яе шанаванню, сакралізацыі і выкарыстанню ў абрадах [9, с. 151 – 152]. Як ні дзіўна, нават у адной мясцовасці маглі суіснаваць уяўленні пра бярозу, з аднаго боку, як пра шчаслівае дрэва, якое дабратворна ўздзейнічае на чалавека, а з другога – як пра дрэва, небяспечнае для жыцця, звязанае з нячыстымі сіламі. Фальклорны матэрыял сведчыць, што сімвал бярозы ў беларускай вясельнай паэзіі распаўсюджаны досыць шырока, праўда, чамусьці значна радзей на паўднёвым захадзе Беларусі [8, с. 47].

З лексемай *асіна* суадносяцца 23 айконімы, якія з’яўляюцца назвамі 71 населенага пункта: *Асінавец* (Чашн.), *Асінавік* (Докш.), *Асінавіца* (Валож., Жлоб.), *Асінаўшчына* (Докш.), *Падасінка* (Салігор.) і інш. Варта адзначыць,

што гэтыя найменні найбольш распаўсюджаны ў паўночнай і паўночна-ўсходняй частках Беларусі.

У народных уяўленнях *асіна* – праклятае дрэва, але разам з тым шырока выкарыстоўваецца ў якасці абярога. Таксама *асіну* выкарыстоўвалі ў магічных мэтах і пры варажбе. У фальклоры, павер’ях і абрадах яна выступае дзейсным сродкам у барацьбе супраць нячыстай сілы, вядзьмаркамі і хтанічнымі істотамі. А ў народнай медыцыне на *асіну* “пераносілі” розныя хваробы.

Фактычны матэрыял указвае на частае паўтарэнне назваў тыпу *Асавец*, *Асавок*, *Восава*. Вядомы рускі мовазнавец І. Сразнеўскі на падставе слоўніка У.І. Даля падае значэнне слова *осаў* як ‘апоўзень, споўзлая зямля’. Не выключана, што даўней слова *осаў* магло функцыянаваць у такім значэнні, але, як слушна, на нашу думку, адзначае В.А. Жучкевіч, тлумачыць яго ад асновы *соваць* (*ссунуцца*) нельга. На Беларусі ад асновы *осаў* утворана значная колькасць назваў. Як вядома, нідзе ў свеце апоўзневых працэсы не могуць дасягнуць такой сілы. Той жа І.Сразнеўскі прыводзіць наступны прыклад ужывання слова *осаў*: “Не ставятся воеводы у них в монастыре, ни корму у них не емлют, а ездят осовцом, дорогою пошлою”, “А кто поедет с дороги на тот монастырь, а не пошлою дорогой осовцом, быти от меняют великого князя в казни”. Як відаць, з “*осовцом*” тут звязваецца даволі вялікая тэрыторыя, якая магла служыць дарогай. Вядома, што апоўзень не мог скарыстоўвацца ў якасці дарогі. Комплексны гісторыка-геаграфічны і лінгвістычны аналіз асновы *асавец* сведчыць аб тым, што *осаў*, *асава*, *асвец* – гэта асіннік, і дарога ішла не праз нейкі апоўзень, а праз асінавыя пералескі, якія ўзніклі на месцах высечаных і спаленых лясоў.

На сувязь тэрміна *асавец* з асінавымі пералескамі нярэдка ўказвае і тапаніміка. Так, на Беларусі даволі многа назваў, звязаных са словамі дуб, бяроза, ліпа і інш., але вельмі рэдкія найменні, утвораныя ад слова *асіна*, хоць само дрэва і займае значнае месца ў ландшафце краіны. Аднак калі лічыць, што назвы *Асавец*, *Асаўцы* і ім падобныя звязаны са словам *асіна*, то яны ў агульнай айканічнай сістэме Беларусі колькасна будуць супастаўляльныя з айконімамі, вытворнымі ад найменняў вольхі, ліпы і інш.

Беларускія этымолагі падаюць два значэнні лексемы *асавец* – гэта ‘асінавы лес’ і ‘ссунутая зямля па беразе, па касагоры’ [10, I, с. 161-162].

Вядомы беларускі анатомалаг В.П.Лемцюгова адзначае, што на сённяшні час невядомы назоўнік **аса*, які з’яўляецца назвай дрэва *асіна*, можна рэканструяваць на падставе наяўнасці прыметніка *асовы* (асовы лес, асовы грыб ці асавік) у значэнні ‘асінавы’. Адпаведныя айконімы маглі ўзнікнуць як на аснове назоўніка **аса*, так і прыметніка *асовы*. Аднак далей яна ўсё ж адзначае, што ў якасці лексічнай асновы айконімаў мог быць выкарыстаны і тапаграфічны тэрмін *восаў*, зафіксаваны на Магілёўшчыне ў значэнні ‘абсова’, параўн. ст.-руск. *осовыць* ‘зямля, якая ссунулася па беразе ці касагоры’ [5, с. 7].

Усяго намі адзначана 27 айконімаў (92 населеныя пункты), утвораных ад асновы **аса*, *асовы*: *Асава* (Воран.), *Асавец* (Беж. – 2, Бялын., Віл., Кап., Кап.

да 1976, Круп., Крыч., Люб. – 2, Лях. да 1972, Маз., Мал., Рэч., Старадар., Чашн., Чэрык.), Асавы (Доки., Ел., Кліч.), Воса (Кобр.), Падасоўе (Чач.), Падвосаў (Бярэз.) і інш. Варта адзначыць, што гэтыя назвы найбольш распаўсюджаны ў цэнтральнай, паўночна-заходняй, усходняй і паўднёва-ўсходняй частках Беларусі. Можна выказаць меркаванне, што айконім *Асавец* і вытворныя ад яго маглі быць утвораны і ад антрапоніма Асавец [1, с. 24].

Літаратура

1. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 504 с.
2. Жучкевич, В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Мн.: Изд-во БГУ, 1974. – 447 с.
3. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. / Мацкевіч Ю.Ф. [і інш.] – Т. 1. – Раслінны і жывельны свет. – Мн., 1993.
5. Лемцюгова, В.П. Беларуская анамастыка: Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В.П. Лемцюгова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1970. – 150 с.
6. Moszyński, K. Kultura ludowa słowian / K. Moszyński. – Warszawa: Książka i Wiedza. – Tom I. Kultura materialna. – 1967. – 748 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агульнай рэд. К.К. Атраховіча – Т. 1-5. – Мн.: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977 – 1984.
8. Фадеева, С. “На гарэ дубочак пашумлівае, белую бярозку пагуквае”: Сімвалы бярозы і дуба ў вясельных песнях / С.Фадеева // Роднае слова. – 1998. - № 7. – С. 39 – 50.
9. Швед, І.А. “Ты радуйся, белая бяроза...”: Бяроза як паэтычны сімвал беларускага фальклору / І.А. Швед // Роднае слова. – 1998. - № 7. – С. 151 – 159.
10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы – Т. 1-8. – Мн., 1978 – 1993.